

Biomolekuláris rendszerek vizsgálata

Osváth Szabolcs

Semmelweis Egyetem

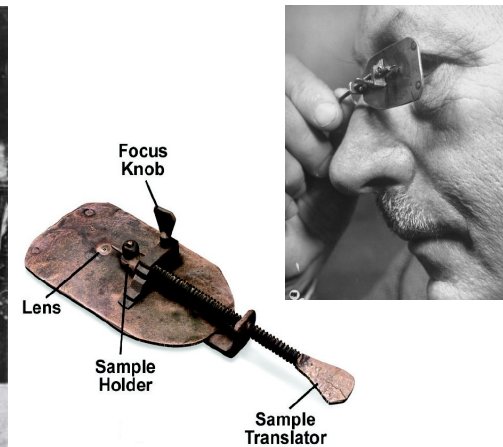
Hans Jansen és Zacharias Jansen
1590-ben összetett mikroszkópot épít

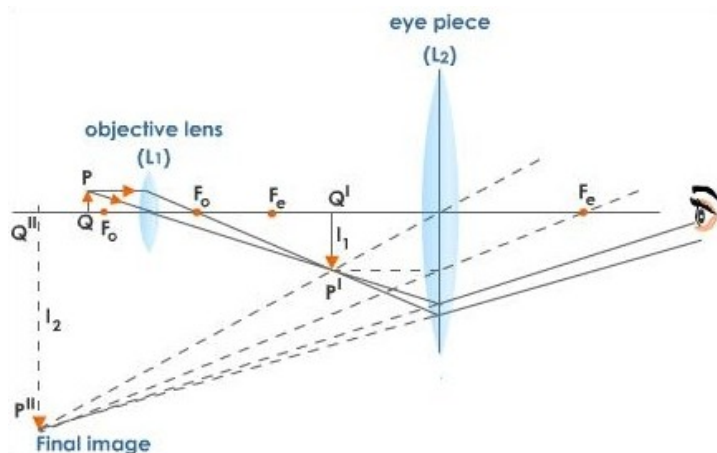
A mikroszkópok legfontosabb típusai

- optikai mikroszkópok
(Optical Microscope)
- elektron mikroszkópok
(Electron Microscope)
- pásztázó mikroszkópok
(Scanning Probe Microscope)

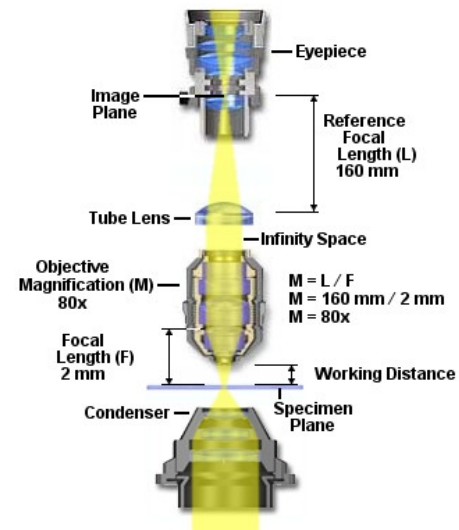
Antoni van Leeuwenhoek (Thonis Philipszoon) 1632-1723
1674-ben egyszerű mikroszkópot készít

Összetett mikroszkóp optikai útja

“Végtelenre korrigált” optika

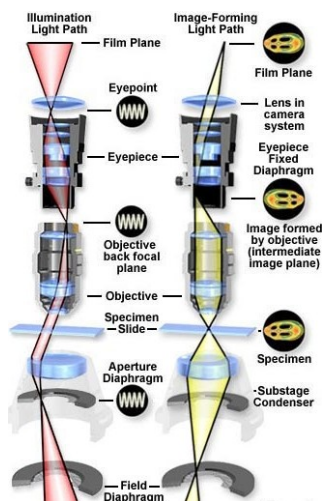

Köhler megvilágítás

August Köhler
(1866-1948)

1893-ban találta fel August Köhler a Carl Zeiss műveknél.

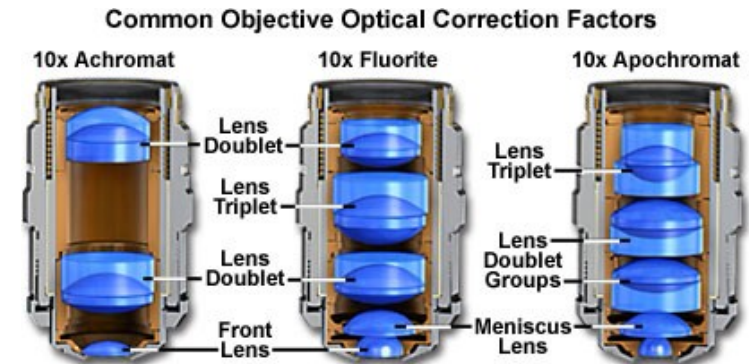
Mikroszkóp objektív lencsék

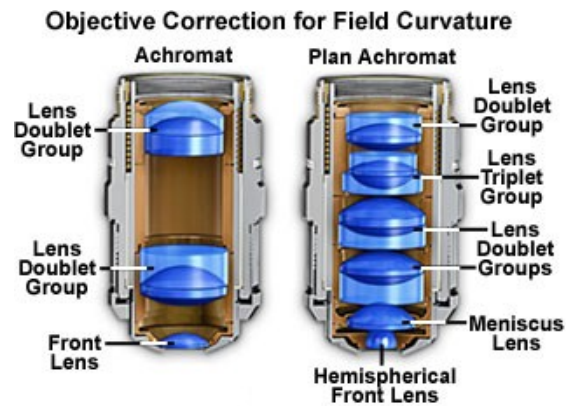
Mikroszkóp objektívek felépítése

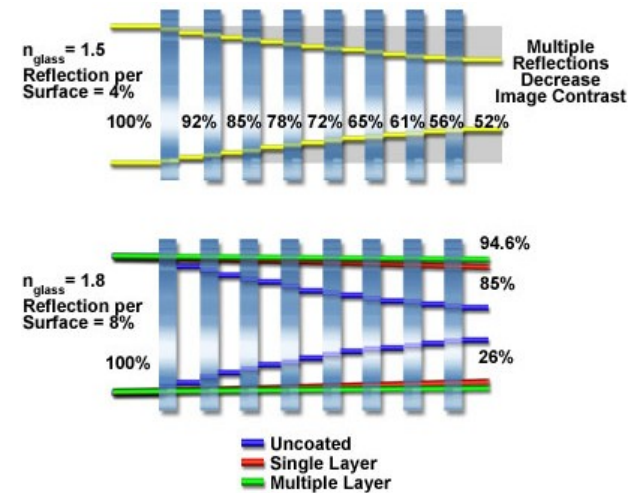
Színkorrekció

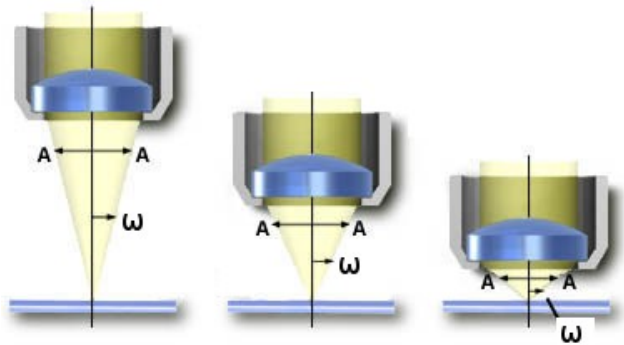
Plánkorrekció

Fényvisszaverődés a felszíneken

Numerikus apertúra

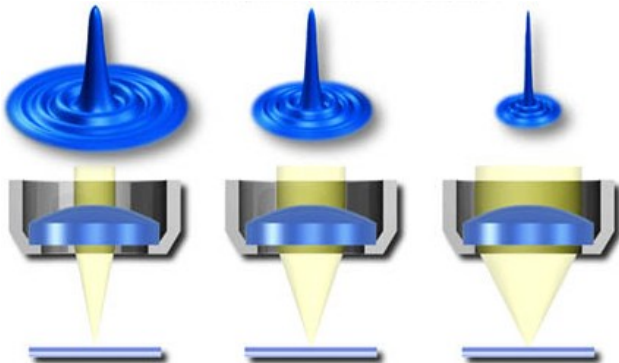
Point Spread Function (PSF)

A PSF a mikroszkóp átviteli függvénye.

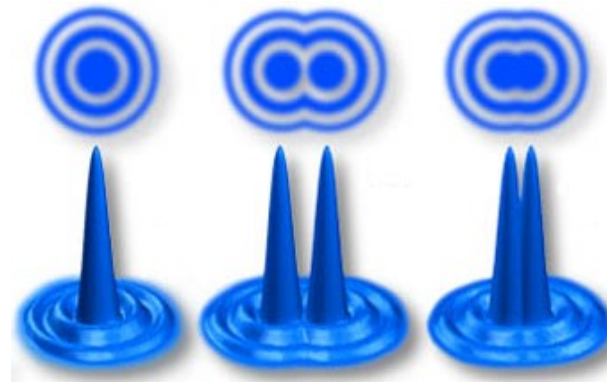
A (fluoreszcens) tárgy egy pontjának képe, nem egy pont, hanem adott intenzitáseloszlású folt. Ez a tulajdonság a fény hullámtermészetének a következménye.

Az objektív segítségével egy térrészbe lehet a fényt fókuszálni, nem egy pontba.

A numerikus apertúra hatása a PSF-re

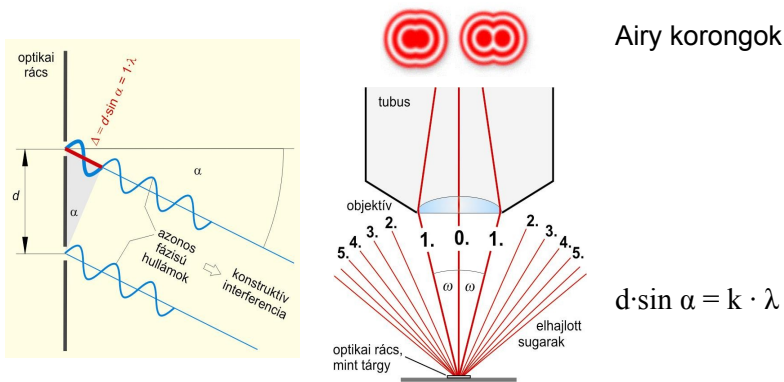

A fény hullámtermészetének hatása a képre

A fényc hullámmtermészetének hatása a képre

Abbe elv

A mikroszkópban akkor és csak akkor tudunk feloldani két tárgypontot, ha az elhajlott fényc hullámból a főmaximumon kívül legalább az első rendben elhajlott fény is részt vesz a képalkotásban.

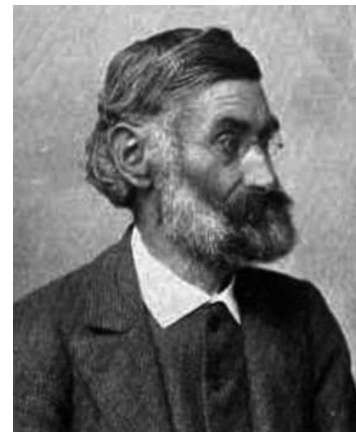
Abbe összefüggés

$$\delta = 0,61 \cdot \lambda / (n \cdot \sin \omega)$$

Hallgatólagos feltevések:

- a minta különböző részeiről egyszerre alkotunk képet
- a minta részleteit úgy különböztetjük meg, hogy a róluk jövő fény a létrejövő képen megkülönböztethető képfoltokat ad.

Ernst Karl Abbe (1840-1905)

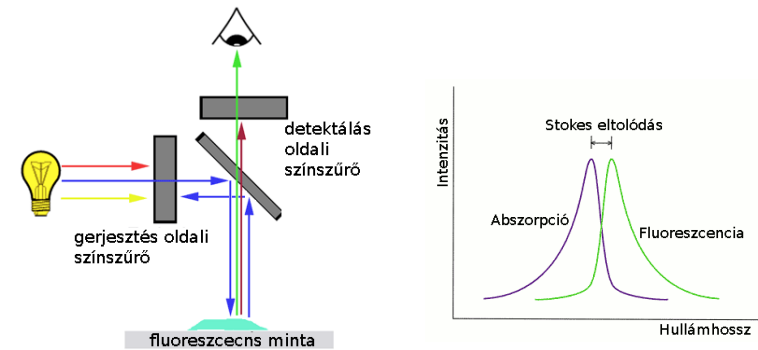
Fizikus és társadalomreformer

Az optikai eszközök gyártását tudományos alapokra helyezte.

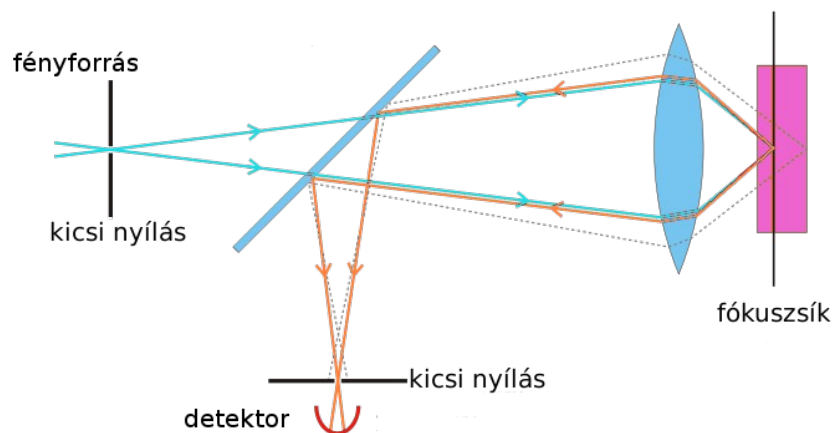
Objektívek numerikus apertúrája

Magnification	Plan Achromat (NA)	Plan Fluorite (NA)	Plan Apochromat (NA)
0.5x	0.025	n/a	n/a
1x	0.04	n/a	n/a
2x	0.06	n/a	0.10
4x	0.10	0.13	0.20
10x	0.25	0.30	0.45
20x	0.40	0.50	0.75
40x	0.65	0.75	0.95
40x (oil)	n/a	1.30	1.00
60x	0.75	0.85	0.95
60x (oil)	n/a	n/a	1.40
100x (oil)	1.25	1.30	1.40
150x	n/a	n/a	0.90

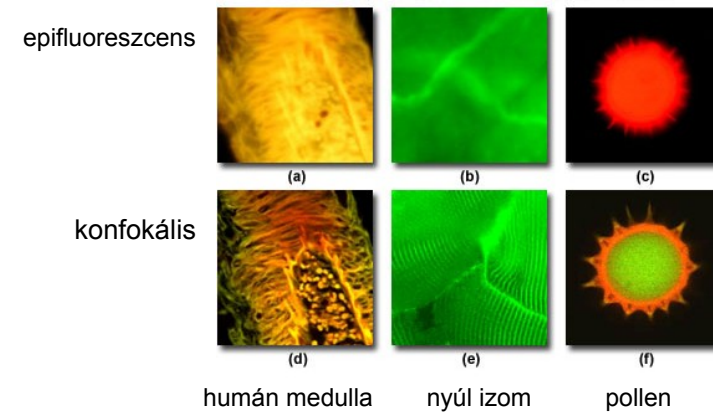
Fluoreszcencia mikroszkóp

A konfokális fluoreszcencia mikroszkóp működése

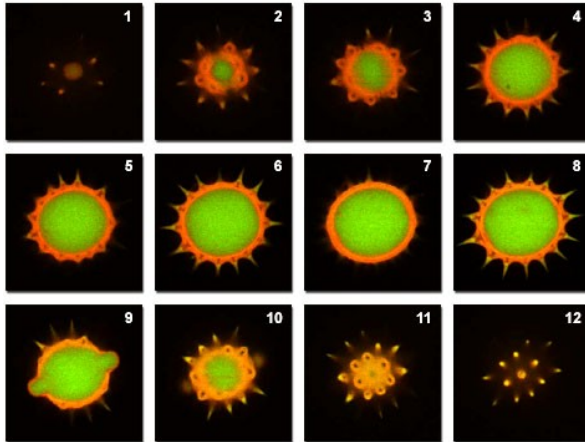

Epifluoreszcens és konfokális mikroszkóp összehasonlítása

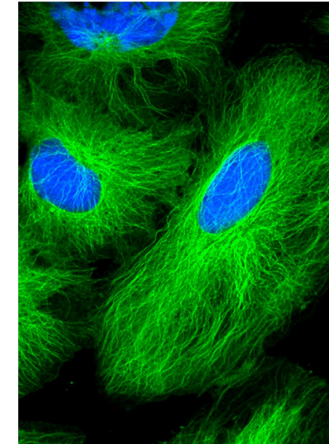
Térbeli szeletelés

Pollen Grain Serial Optical Sections by Confocal Microscopy

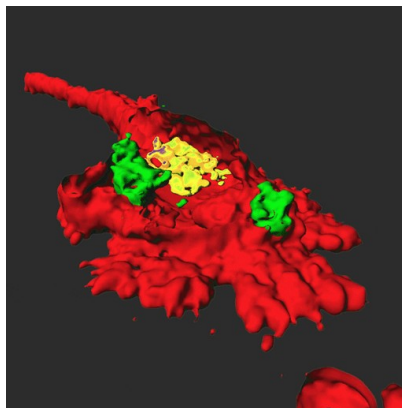
Konfokális mikroszkóp

Tubulin mikrotubulusok
rekombináns tubulint kifejező
sejtekben.

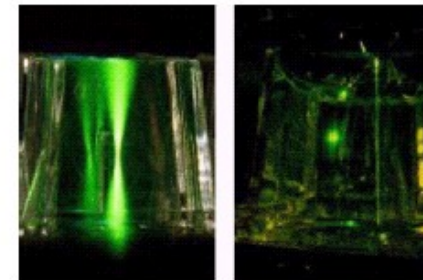
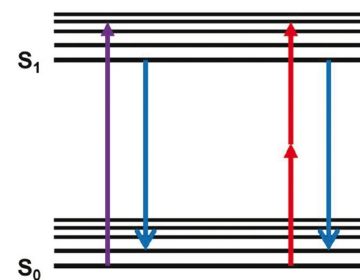

Konfokális mikroszkóp

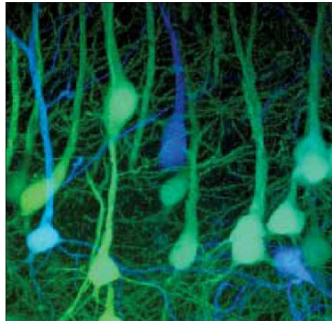
Dendritikus sejt pollen
szemcséket takarít el.
Konfokális mikroszkópi
technikával készített 3D kép.

A kétfotonos mikroszkóp működési elve

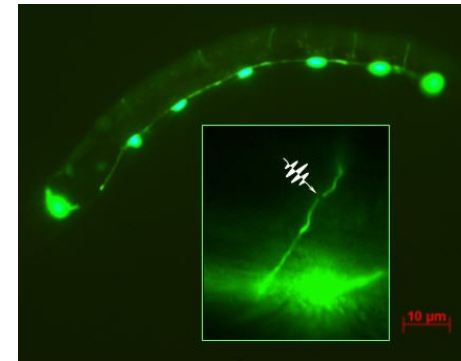

Kétfotonos mikroszkópia

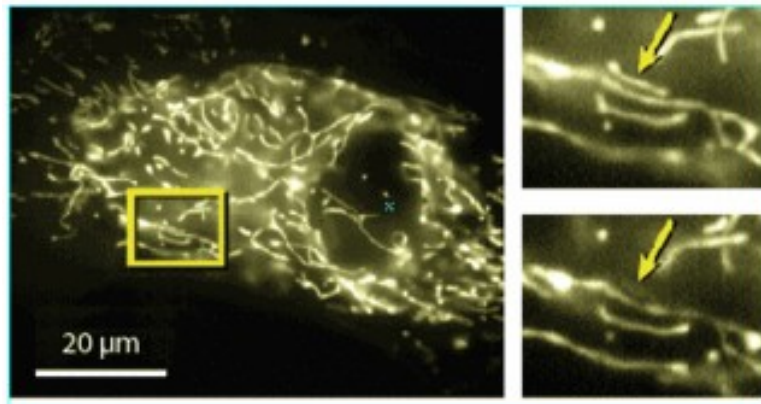
Zöld fluoreszcens fehérjét (GFP) kifejező transzgenikus egerek vizuális kortexének kétfotonos mikroszkóppal készült képe.

Élőlények fluoreszcencia mikroszkópos tanulmányozása, nanosebészet

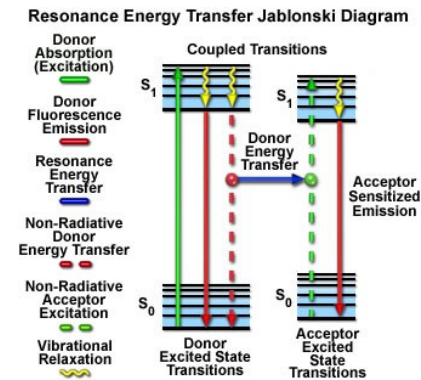
Caenorhabditis elegans 302 neuronja közül egyetlen idegsejt axonjának átvágása

Egyedi sejtek fluoreszcencia mikroszkópos tanulmányozása, nanosebészet

Egyetlen mitokondrium elpusztítása élő szarvasmarha epitheliális sejtben

FRET (Förster Resonance Energy Transfer)

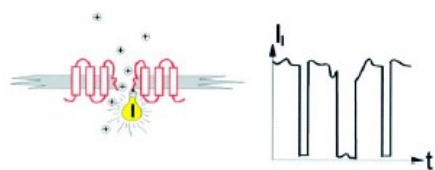
Az energiatranszfer hatásfoka:

$$E = R_0^6 / (R_0^6 + r^6)$$

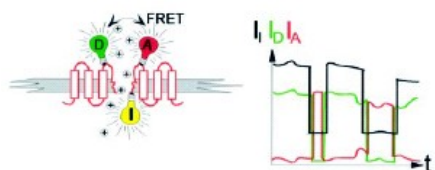
Ahol R_0 a festékpárra jellemző állandó, r a festékek közötti távolság.

Fluoreszcens indikátorok

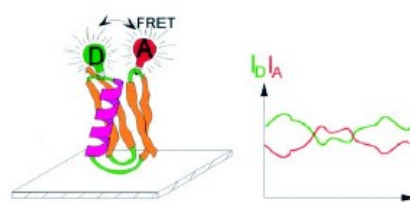

Ioncsatorna működése
a helyi ionkoncentráció
mérése alapján

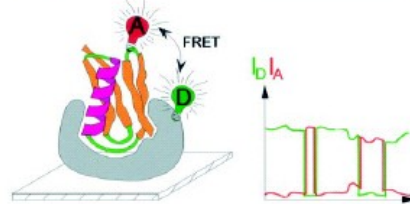

Ionkoncentráció és
konformációs változások
együttes mérése

FRET alkalmazások: távolságmérés

Molekulán belüli
konformációs változások

Asszociáció és disszociáció

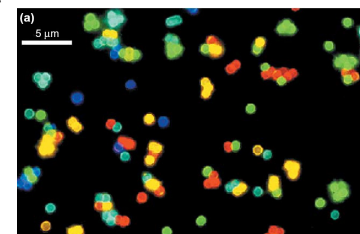
Az ideális fluorofór

- kicsi
- hidrofil
- a látható tartományban nyel el és emittál
- nagy Stokes eltolódás
- specifikus kötődés
(biotin/avidin, His-tag/Ni, antitest/antigén, NH₂, SH)
- fényes (abszorpció*fluoreszcencia hatásfok)
- nem, vagy lassan ég ki
- nem csinál fotokémiai reakciókat
- nem pislog

www.probes.com (Invitrogen)

Fluoreszcens kvantumpöttyök

(a) CdSe-ből ZnS borítással készült
kvantumpöttyök
fluoreszcenciamikroszkópos képe

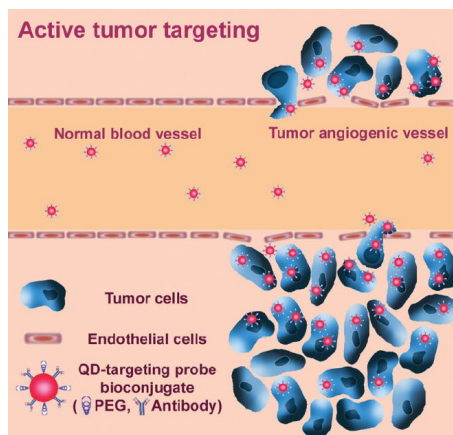

A kvantumpöttyök mérete
határozza meg az emittált
fluoreszcencia színét.

(b) tíz eltérő méretű, ezért elérő
színben fluoreszkáló CdSe/ZnS
kvantumpötty

Fluoreszcens kvantumpöttyökkel jelölt rákos daganatok

Fluoreszcens fehérjék

Aequorea victoria
(medúza)

Acropora millepora
(korall)

GFP (Green Fluorescent Protein)

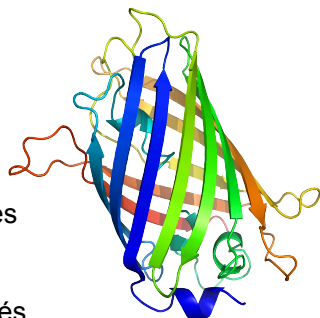
2008. évi kémiai Nobel díj

Osamu Shimomura – a '60 as években izolálta és elkezdte tanulmányozni

Douglas Prasher – 1992-ben klónozte és szekvenálta a génjét

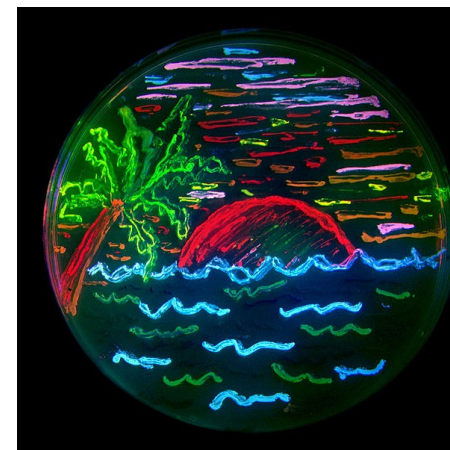
Martin Chalfie – 1994-ben génkifejeződés indikátoraként használta

Roger Y. Tsien – 1995-ben előállított az első javított változatot

A fluoreszcens fehérjék sokfélesége

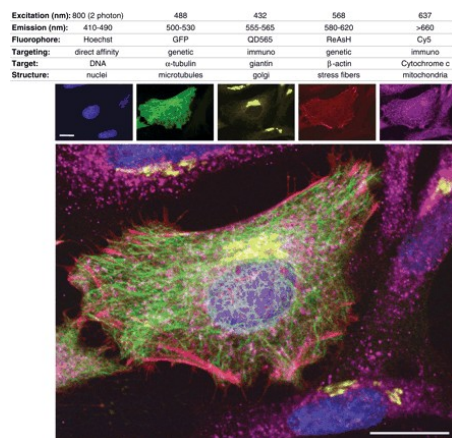
A képet teljes egészében fluoreszcens fehérjéket kifejező baktériumokkal festették.

Fluoreszcens jelölő módszerek párhuzamos alkalmazása

Öt különböző módszerrel megfestett HeLa sejtek.

A vonal 20 μm hosszú.

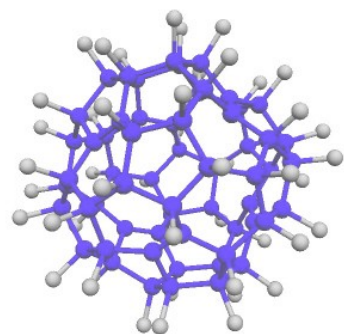
Egyedi molekulák vizsgálata

“Plenty of Room at the Bottom”

"The principles of physics, as far as I can see, do not speak against the possibility of maneuvering things atom by atom. It is not an attempt to violate any laws; it is something, in principle, that can be done; but in practice, it has not been done because we are too big."

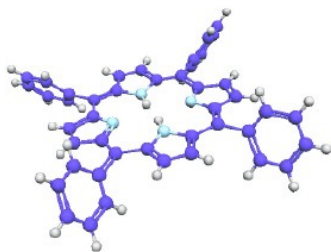
Richard Feynman, 1959

Hullám-részecske kettősség

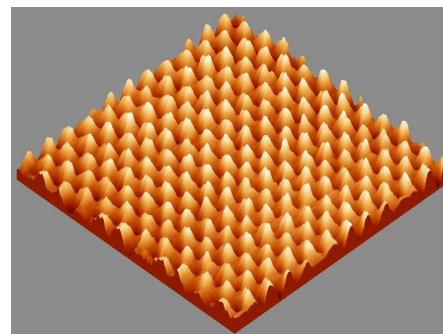
fluorofullerén $\text{C}_{60}\text{F}_{48}$
1632 Da

Louis De Broglie: $\lambda = h/p$

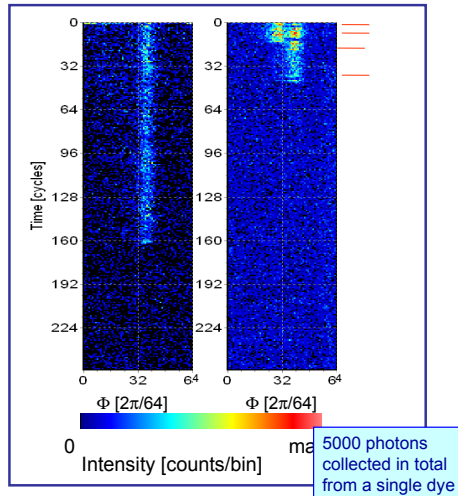
tetrafenilporfirin $\text{C}_{44}\text{H}_{30}\text{N}_4$

Hullám-részecske kettősség

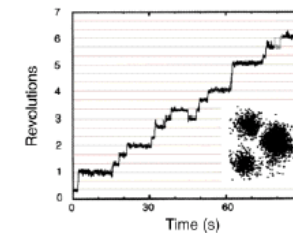
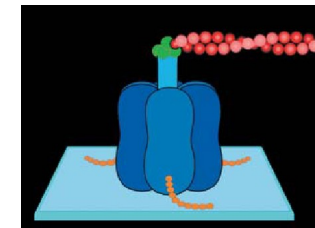
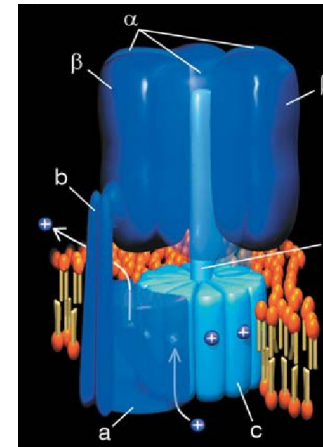

Grafitról készült Pásztázó Alagútmikroszkópi (Scanning Tunneling Microscope, STM) kép

Egyedi Alexa molekulák kvarc felszínén

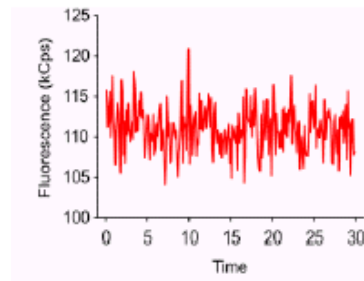
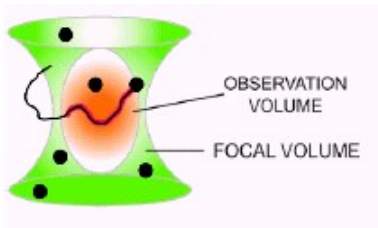
Egyedi F1 motor (ATP szintáz) forgó mozgása

Fluoreszcencia korrelációs spektroszkópia (FCS)

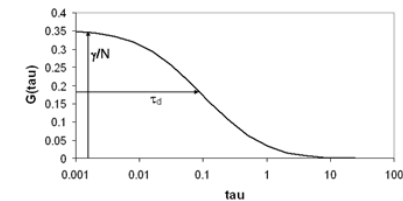
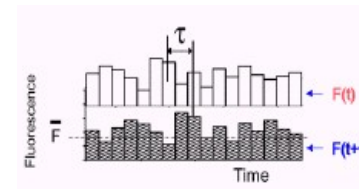
egyensúly körüli fluktuációk
megfigyelt térrész: fl
koncentráció: 10 nM
molekulák számának időátlagos: 6

Fluoreszcencia fluktuációk

Autokorrelációs függvény

$$G(\tau) = \frac{\langle \delta I(t) \delta I(t + \tau) \rangle}{\langle I(t) \rangle^2} = \frac{\langle I(t) I(t + \tau) \rangle}{\langle I(t) \rangle^2} - 1$$

τ_d - a karakterisztikus ideje annak, hogy egy molekula átdiffundáljon a fókuszterefogaton
 γ - a PSF alakú tényezője
 N - a fókuszterefogatban lévő átlagos molekulaszám

Mikor mit határozzunk meg

Ligandumkötődés

kis jelölt ligandum+nagy fehérje   diffúziós állandó

Aggregáció

jelölt fehérjék dimerei   fényesség

Koncentráció

pl. nagy aggregátumok számának megállapítása az oldatban
több komponens illesztése, PCH és autokorreláció

Reakciósebesség

autokorreláció illesztése modellel

Diffúzió a sejt belsejében vagy membránban

autokorreláció a megfelelő modellel illesztve

Abbe elv

A mikroszkópban akkor és csak akkor tudunk feloldani két tárgypontot, ha az elhajlott fényhullámból a főmaximumon kívül legalább az első rendben elhajlott fény is részt vesz a képalkotásban.

$$\delta = 0,61 \cdot \lambda / (n \cdot \sin\omega)$$

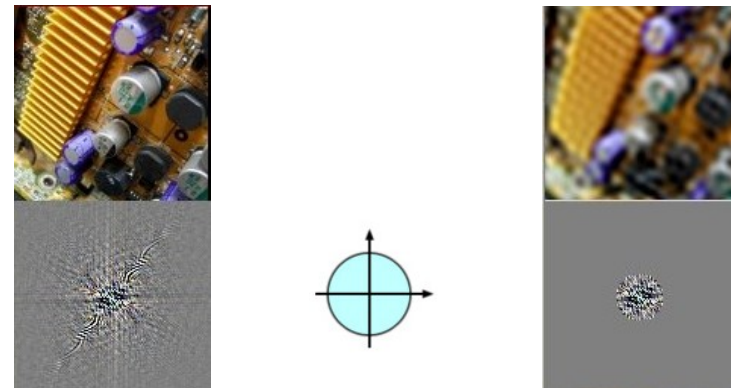
Hallgatólagos feltevések: a minta különböző részeiről egyszerre alkotunk képet; a minta részleteit úgy különböztetjük meg, hogy a róluk jövő fény a létrejövő képben megkülönböztethető képpontokat (foltokat) ad.

Szuperrezolúciós mikroszkóp

A szuperrezolúciós mikroszkópi technikák kidolgozásáért 2014-ben kémiai Nobel díjat kaptak:

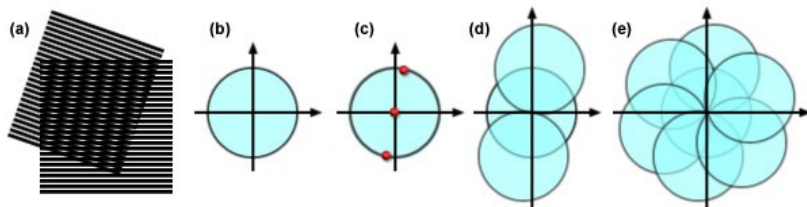
- Eric Betzig
- Stefan W. Hell
- William E. Moerner

Abbe elv a minta térbeli frekvenciái szempontjából

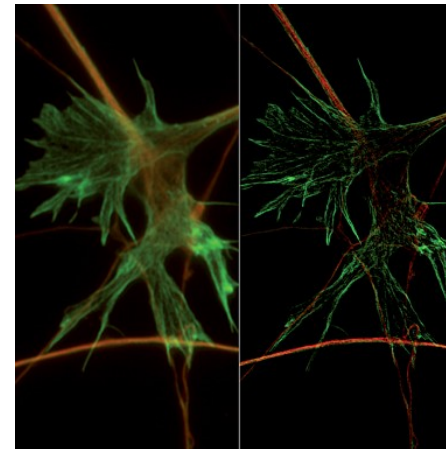

A képben lévő térbeli frekvenciákból a mikroszkóp objektív csak egy szűk tartományt enged át, ami korlátozza a térbeli feloldást.

Strukturált megvilágításos mikroszkóp

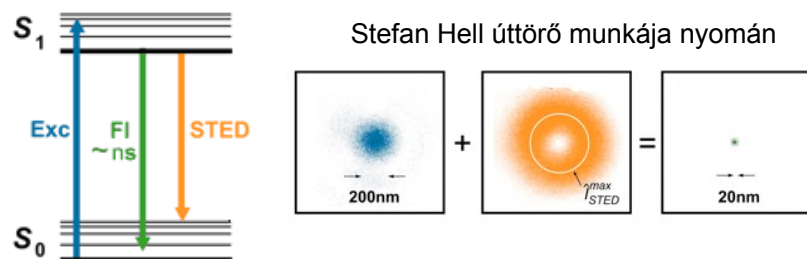

Strukturált megvilágításos mikroszkóp

Hagyományos (bal) és strukturált megvilágításos mikroszkópi kép (jobb) idegsejtekről.

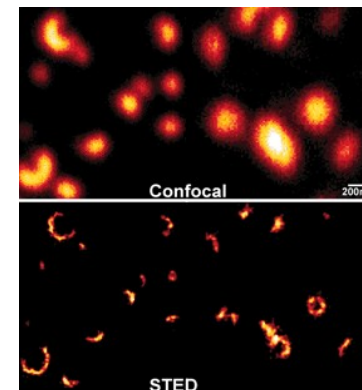
STimulated Emission Depletion (STED) mikroszkóp

$$\Delta r \approx \frac{\Delta}{\sqrt{1 + I_{max}/I_s}}$$

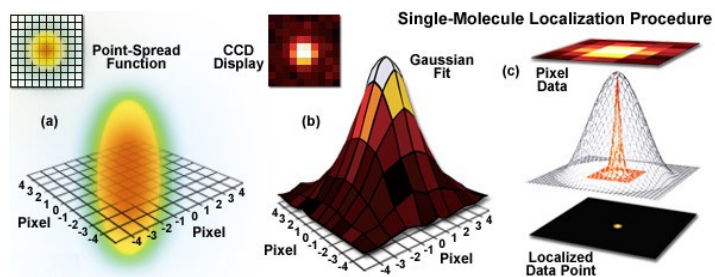
I_{max} a használt maximális STED intenzitás
 I_s a STED telítési intenzitása

STimulated Emission Depletion (STED) mikroszkóp

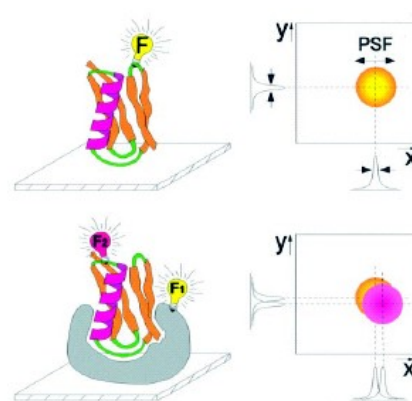

Szinaptolizin szerveződése az újra-hasznosított szinaptikus vezikulákban.

Lokalizáció

Lokalizáció és kolokalizáció

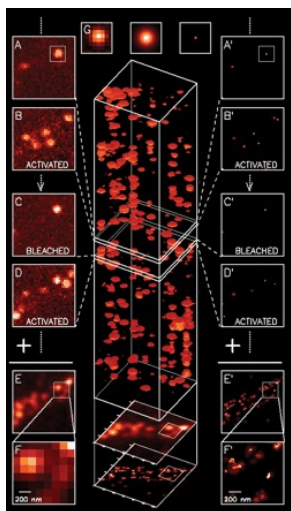

A PSF illesztése alapján nm pontossággal tudjuk megállapítani a jelölt makromolekula helyét.

Két különböző színű kromofór helyének megállapítása.

A kolokalizáció nem feltétlen jelent kölcsönhatást.

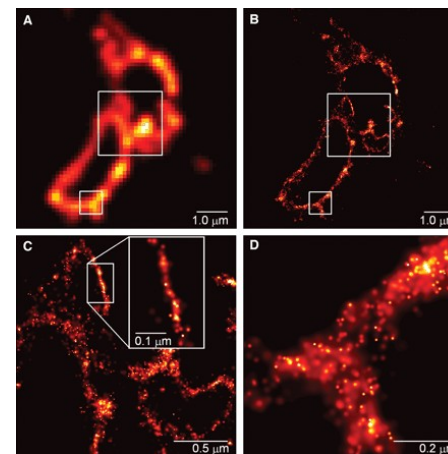
Photo-Activated Localization Microscopy (PALM)

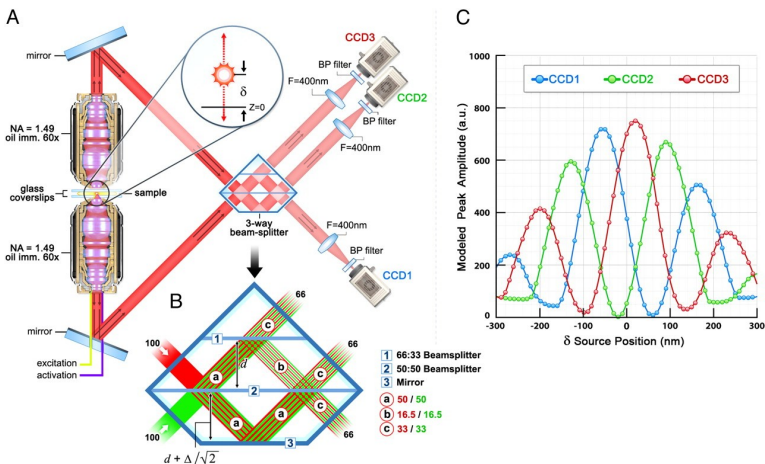
Eric Betzig és Harald Hess találmánya nyomán

Photo-Activated Localization Microscopy (PALM)

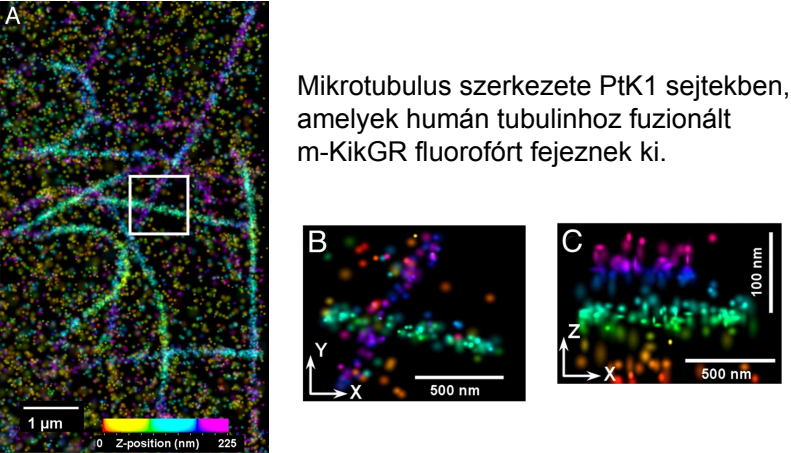
CD63, lizoszóma transzmembrán fehérje

Interferometric Photo-Activated Localization Microscopy (iPALM)

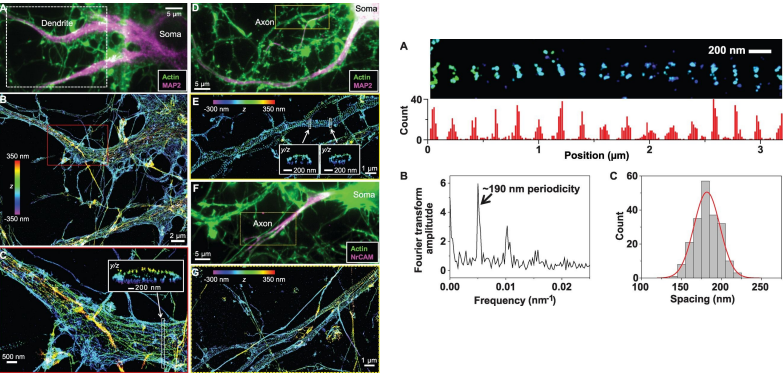

Interferometric Photo-Activated Localization Microscopy (iPALM)

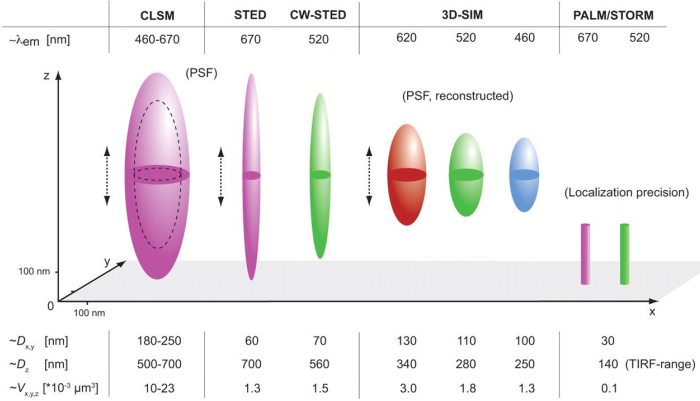

Mikrotubulus szerkezete PtK1 sejtekben, amelyek humán tubulinhoz fuzionált m-KikGR fluorofórt fejeznek ki.

Axonok citoszkeletális szerkezete

Szuperrezolúciós technikák összehasonlítása

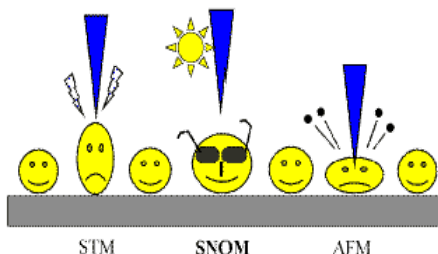

Pásztázó tűszondás mikroszkópok

(Scanning Probe Microscopy – SPM)

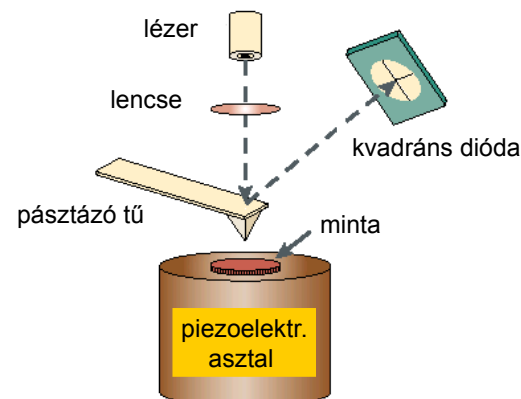
A mikroszkópok olyan családja, amely a minta felszínének domborzati képét hozza létre. Egy hegyes tűvel pásztázzunk a felszínt és a hegy-minta kölcsönhatást mérjük.

STM feltalálói (1981): Heinrich Rohrer and Gerd Binnig 1986-ban Nobel díjat nyertek ezért a munkáikért

Atomerő mikroszkóp (Atomic Force Microscopy - AFM)

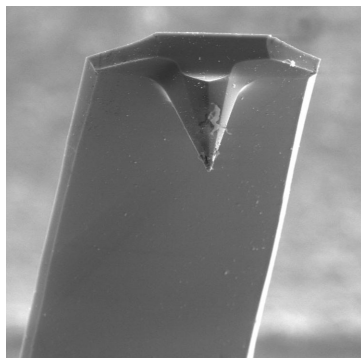
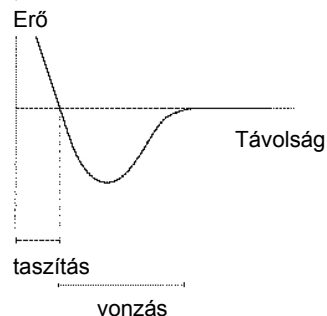
AFM: a mért kölcsönhatás a hegy és minta közötti erő

A tű és a minta közötti erő

A tű jellemzői:

- tipikusan 100 μm hosszú, 1 μm vastag, V alakú
- kis rugóállandó
- nagy rezonanciafrekvencia
- szilícium (-oxid, -nitrid)

Contact Mode AFM

A tű és a minta állandó kontaktusban vannak.

A taszító tartományban dolgozik.

Állandónak tartja az erőt: követi a felszín hullámzását.

A mérőrugó függőleges deformációját detektáljuk.

Lokális erő spektroszkópia: a felület egy adott pontjában az erő/elmozdulás függvény.

Tapping Mode AFM

A tű 20-100 nm amplitúdójú rezgéseket végez, minden rezgésnél érinti a felületet.

A rezgési amplitúdó és fázis változik ahogy a felszínen a kiemelkedések és mélyedések vannak.

Előnyök és hátrányok

Contact Mode AFM

Előny:
gyors pásztázás
atomi felbontás
érdes felületekre jó

Hátrány:
a vízszintes erők torzítják a képet
torzítás a minta felületén lévő víz miatt
a lágy biológiai mintákat megkarcolja

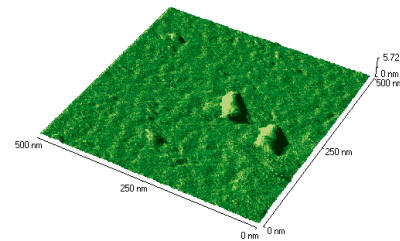
Tapping Mode AFM

Előny:
nagyobb laterális felbontás (1 – 5nm)
kevésbé teszi tönkre a lágy mintákat

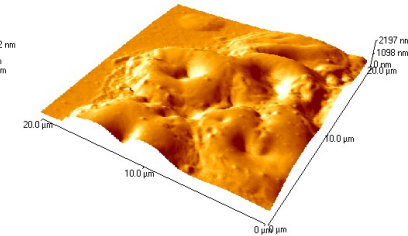
Hátrány:
lassabb pásztázás

Biológiai mintákról készült AFM képek

Hőszokk fehérjék

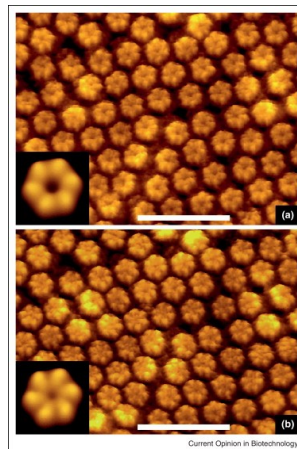
Vörös vörsejtek

Extra-celluláris konnexon AFM képe

Kalcium-indukált konformáció
változás az extra-celluláris
konnexon felszínben.

A vonal 23 nm hosszú.

Az elektron mint hullám

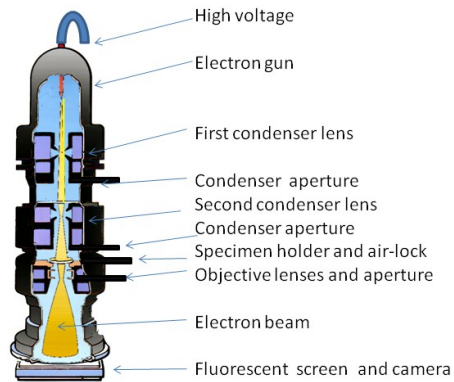
Louis-Victor-Pierre-Raymond,
de Broglie hetedik hercege

Louis de Broglie:

$$\lambda = h / p$$

λ az elektron hullámhossza
 h a Planck állandó
 p az elektron impulzusa

Transzmissziós elektronmikroszkóp

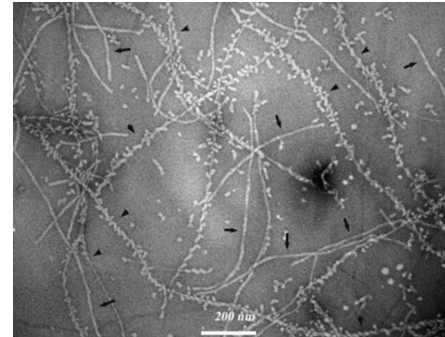

Ruska 1933-ban épült elektronmikroszkópja

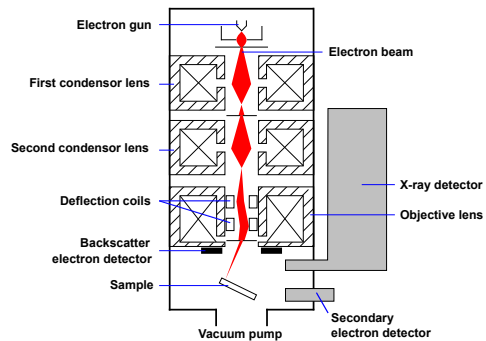
Ernst August Friedrich Ruska és Max Knoll készítették az első elektronmikroszkópot 1931-ben. Ruska 1986-ban Nobel díjat kapott az elektronoptika fejlesztése terén elért eredményeiért.

Amiloid szálak transzmissziós elektronmikroszkópi képe

Koleszterin kötődése amiloid fibrillumokhoz.

SEM

SEM

ESEM

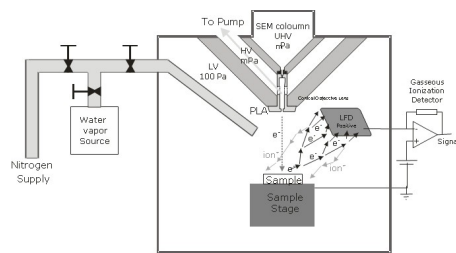
$p > 609 \text{ Pa}$
 $p \cdot L = 1 \text{ Pa} \cdot \text{m}$

előny:

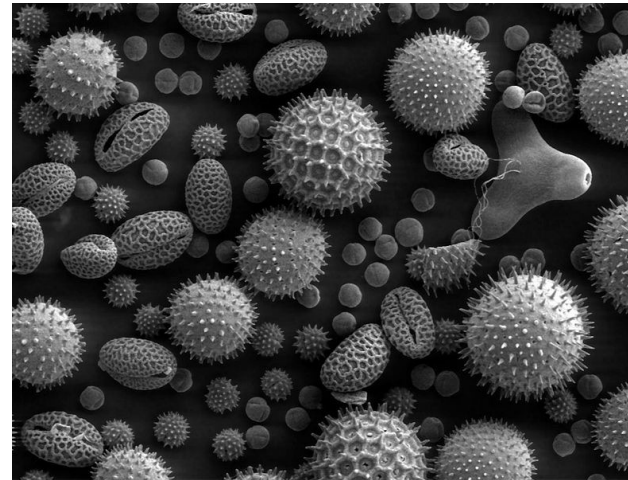
- hidratált minta
- nem csak vezető minta
- a gáz mint detektor

hátrány:

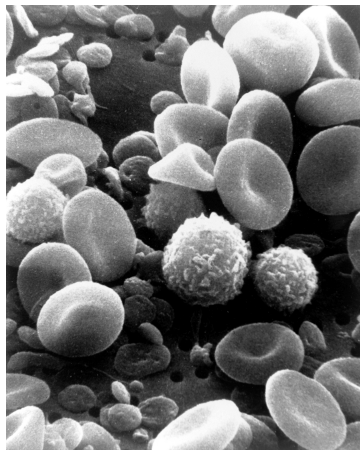
- a mintatér magassága:
töredék $\text{mm} < 10 \text{ mm}$
- limitált képterület

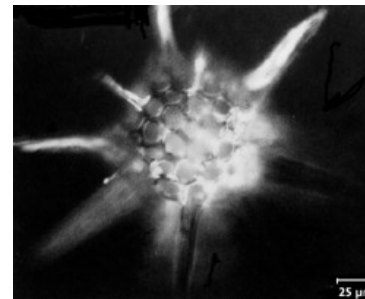
Pollen pásztázó elektronmikroszkópos képe

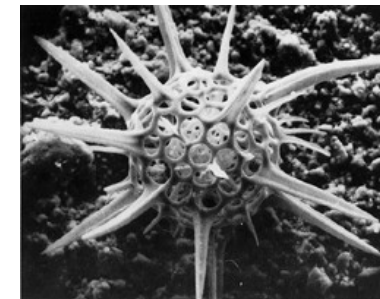
Vérsejtek pásztázó elektronmikroszkópos képe

Optikai- és elektronmikroszkóp összehasonlítása

- kis mélységélesség
- alacsony felbontás
- + élő minta, életfolyamatok
- + légköri nyomáson

- + nagy mélységélesség
- + nagy felbontás
- fixált, festett minta
- vákuumban